

ביאורים

רבנו בחיי משרטט את המבנה של שערי הספר. הספר אמור להקיף את כל חובות הלבבות ולכן רבנו בחיי בוחר מהם את אותם חובות שכוללות בתוכם את כל פרטי החובות ואפשר ללמוד מהן את יתר מצוות הלבבות;

שער ראשון: **חובת האמונה בה'**, בורא העולם ומייסדו. זהו הבסיס לכל עבודת ה', שהרי אם האמונה שלנו בקב"ה מעורערת - אין מקום לקיום מצוותיו. כמו כן, אם אין אנו מבינים שה' הוא אחד, זה נותן פתח לאמונה בכוחות רוחניים אחרים שמשפיעים על האדם. לכן ראשית לכל חובות האדם צריך להעמיד ולבסס את האמונה בריבונו של עולם שאותו חייבים לעבוד.

שער שני: **שער הבחינה** - לאחר שבררנו מיהו הבורא, אנו מגלים שאין לנו כל יכולת להיפגש עם עצמותו. הדרך היחידה להבין את רוממותו היא להביט בפעולותיו. דהיינו: להתבונן בברואים כדי לעמוד על ידי התבוננות זו על גדולתו וחסדו.

שער שלישי: **עבודת האלוהים** - לאחר שבררנו על מציאות ה' ועל גדולתו אנו צריכים לדעת מה מוטל עלינו לעשות כדי לעובדו בשלמות ובדבקות.

שער רביעי: **ביטחון** - אם אנו מאמינים שבורא העולם הוא גם מנהיגו - אנו מחויבים לבטוח בו ולקבל את כל אשר ה' יתברך עושה באהבה.

שער חמישי: **יחוד המעשה** - לאחר שבררנו שה' הוא לבדו האלוהים - ראוי שנזכר את מחשבותינו ואת מעשינו ונכוון אותם אך ורק לעשיית רצונו ולא לשום סיבה אחרת.

שער שישי: **כניעה** - אנו מחויבים לרומם את בוראנו מלכנו, ולשם כך אנו צריכים לחוש הכנעה כלפיו ולהתנהג לאור מחשבה נעלה זו.

שער שביעי: **תשובה** - כשאנו מגיעים לחיי המעשה אנו רואים שבני אדם כושלים במילוי חובותיהם. לכן צריכה להיות דרך תיקון שתחזיר את האדם למסלול של עבודת ה', וזוהי התשובה.

שער שמיני: **חשבון הנפש** - מבלי שיעמוד האדם מול עצמו ויברר האם הוא עומד במשימות המוטלות עליו מאת ה', לא יוכל להשלים את עצמו. חשבון הנפש צריך לברר האם האדם מקיים את מצוות ה' או לא, וכן לברר האם מקיים את כל אשר עושה בשלמות וללא סייג.

שער תשיעי: **פרישות** - אין יכולת להתמסר לעבודת ה' כשהאדם שיכור באהבת העולם הזה, ולכן צריכה להיות פרישות ויחס נכון לתאוות וליצרים.

שער עשירי: **אהבת האל** - זו פסגת עבודת ה' שבו האדם צריך להגיע לרמה שבו כל פעולותיו נובעות מאהבת ה' וממילא שואף תמיד בכל רגע ורגע מחייו להדבק באלוהים ולקדש שם שמים.

הרחבות

• במסילה נעלה...?

פונתי את מחשבתי לבחר אותן שתהינה כוללות את זולתן וסובבות את שאריתן. רבנו בחיי מתאר כאן את תוכן הספר, ואת התהליך אותו אמור לעבור הלומד בעת הלימוד: מהעמקת אמונת ייחוד ה', דרך התבוננות בבריאה (הבחינה), עד היעד הסופי - אהבת ה'. גם הרמח"ל הדגיש את הסדר, ההדרגה והתהליך, עליו ייסד את ספרו, מסילת ישרים [סוף ההקדמה].

אולם בשם רבי ישראל מסלנט נאמר: "עני המחזר על הפתחים, אי אפשר לו להיות כמו הנהגת עשיר. סעודת עשיר מתנהגת בסדר מדויק... ובכזאת הסעודה היא מסודרת ומבריאה ודאי. אבל עני המחזר על הפתחים, הוא צריך, וכן הוא עושה, לאכול מכל המגיע לו, ולפעמים איפוא הוא אוכל הדברים הבאים לקינוח סעודה גם לפני הסעודה... ודאי כי אכילה כזאת לא תוסיף בבריאות אבל מה יעשה ועני הוא מצבו הוא בבחינת חטוף ואכול חטוף ושתה מכל המגיע והוא את נפשו ישיביע. וכן הוא הענין ברוחניות. עניים אנחנו... אם נחכה על הסדר המדויק - והיינו נשארים ערטילאים גמורים..." [דעת תורה (הב), עמ' רנח].

אז מה עושים? כתב הרב קוק שבעיקרון הולכים לפי הסדר: "אבל לפעמים מזדמן הדבר שאי אפשר", ואז - "אסור לו להביט על סדר, כי אם יחטוף מכל הבא" [שמונה קבצים א, שפן].

אמר המחבר: כְּאִשֶּׁר הִסְכַּמְתִּי לְחַבֵּר בְּסֵפֶר הַזֶּה חֻלְקֵי חוֹבוֹת הַלְבָבוֹת, כְּנֹנְתִי אֶת מַחְשַׁבְתִּי לְבַחַר אוֹתָן שֶׁתְּהִינָה כּוֹלְלוֹת אֶת זוֹלָתָן וְסוֹבְבוֹת אֶת שְׁאֵרֵי תְּנִי, וְשִׁמְתִּי שְׂרָשֵׁן הָעֲלִיּוֹן וְיִסוֹדֵן הַגְּדוֹל יְחִיד הָאֵל בְּלֵב שְׁלָם. וְאַחַר כֵּן עֵינַי בְּמָה שְׁאֵנו חִיבִין לְחַבֵּר אֶל יְחִידוֹ מֵהַחוּבוֹת הַנִּזְכָּרוֹת הָרְאוּיֹת לוֹ מִמְּנֵה, וְיִדְעֵנִי דַעַת בְּרוּרָה, כִּי הַבּוֹרָא יִתְבַּרַךְ מִפְּנֵי שֶׁהוּא אֶחָד אֲמַת וְלֹא יִשְׁיַגְהוּ שֶׁם עֲצָם וְלֹא מִקְרָה, וְאִין מַחְשַׁבְתָּנוּ מִשְׁגָּת דְּבַר שְׁאֵינוּ עֲצָם וְלֹא מִקְרָה, נִמְנָעָה מִמֶּנּוּ הַשְּׁגָתוֹ מִצַּד עֲצָם כְּבוֹדוֹ יִתְבַּרַךְ, וְהִצְרַכְנוּ לְדַעַתוֹ וְלִהְשִׁיג מְצִיאוֹתוֹ מִצַּד בְּרִיאוֹתָיו, וְזֶה הוּא שְׁעַר הַבְּחִינָה בְּבְרוּאִים, שְׁמַתִּי הַבְּחִינָה שְׂרָשֵׁ שְׁנֵי לְכָל מַחוּבוֹת הַלְבָבוֹת.

וְהַתְּבוּנָתִי בְּמָה שְׂרָאוֹי לְאֶחָד הָאֲמַת מִן הָאֲדֻנּוֹת, וְמָה שְׁחִיבִים בְּרִיאוֹתָיו בּוּ מַעֲבֹדָתוֹ, שְׁמַתִּי קְבָלַת עֲבוֹדַת הָאֱלֹהִים שְׂרָשֵׁ שְׁלִישִׁי לְכָל מַחוּבוֹת הַלְבָבוֹת. וְאַחַר כֵּן נִתְבָּאָר לִי מַה שְׂרָאוֹי לְאֶחָד הָאֲמַת מֵהַתְּיַחֵדוֹ וְהַנְּהַגַת הַכֵּל, וְשֶׁהַתּוֹעֵלַת וְהַנֶּזֶק אֵינָם כִּי אִם מִמְּנֵה וּבְרִשׁוֹתוֹ לְבָדוֹ, הַתְּחִיבֵנוּ לְבָטֵחַ עֲלֵיו וְלִהְיִסֵּר אֵלָיו, שְׁמַתִּי הַבְּטָחוֹן שְׂרָשֵׁ רְבִיעִי לְכָל מַחוּבוֹת הַלְבָבוֹת. וְאַחַר כֵּן חֲשַׁבְתִּי בְּעֵינַי הָאֶחָד הָאֲמַת מֵהַתְּיַחֵדוֹ כְּבוֹדוֹ, וְשְׁאֵינָנו מִשְׁתַּתֵּף עִם דְּבַר, וְאֵינוֹ דוֹמֵה לְדְבַר, הִצְרַכְנוּ לְחַבֵּר אֶל זֶה שְׁנַעֲבֹדְהוֹ לְבָדוֹ, וְיִיחַד כֵּל הַמַּעֲשִׂים לְשִׁמּוֹ, כִּי אֵינָנו מִקְבָּל הַמַּעֲשֶׂה הַמְּשַׁתַּתֵּף בּוּ זוֹלָתוֹ עִמּוֹ, שְׁמַתִּי הַמַּעֲשֶׂה הַמִּיחַד לְשֶׁם הָאֵל שְׂרָשֵׁ חֲמִישִׁי לְכָל מַחוּבוֹת הַלְבָבוֹת.

וְכֹאֲשֶׁר שׁוֹטְטוֹ רְעִינֵי לְחַשֵּׁב בְּמָה שְׁאֵנו חִיבִים לְאֶחָד הָאֲמַת מִסֵּפֶר רִמְמוֹתוֹ וְגָדְלוֹ, מִפְּנֵי שְׁאִין כְּמוֹהוֹ, הִצְרַכְנוּ לְחַבֵּר אֶל זֶה שְׁנַנְעֵנוּ לוֹ כִּפִּי וְכִלְתָּנוּ, שְׁמַתִּי אֶת הַכְּנִיעָה שְׂרָשֵׁ שְׁשִׁי לְכָל מַחוּבוֹת הַלְבָבוֹת. וְכֹאֲשֶׁר הַבִּינּוֹתִי מַה שְׁהוּא עוֹבֵר עַל בְּנֵי אָדָם, שֶׁהֵם מִתְּעַלְמִים וּמִקְצָרִים בְּמָה שֶׁהֵם חִיבִים בּוּ מַעֲבֹדַת הָאֵל יִתְבַּרַךְ, וְהַדְּרָךְ שִׁיְכֹלִים לְתַקֵּן בָּהּ מְעֻתָם וְקִצּוֹרָם, הִיא הַתְּשׁוּבָה וּבְקִשְׁת הַכְּפָרָה, שְׁמַתִּי הַתְּשׁוּבָה שְׂרָשֵׁ רְבִיעִי לְכָל מַחוּבוֹת הַלְבָבוֹת. וְכֹאֲשֶׁר חֲפִשְׁתִּי לְהַשִּׁיג אֲמַתָּת מַה שְׁאֵנו חִיבִים לִּי יִתְבַּרַךְ מִן הַחוּבוֹת הַנִּגְלוֹת וְהַסְּתוּרוֹת, וְיִדְעֵנִי כִּי לֹא יִתְכַן לְקַיֵּם אוֹתָן עַד שְׁנַחֲשֵׁב עִם נַפְשׁוֹתֵינוּ בְּעֵבוֹרָן לֹאֵל יִתְבַּרַךְ, וְשֶׁנִּדְקַדֵּק עֲלֵיהֶם, שְׁמַתִּי הַחֲשׁוֹן עִם הַנֶּפֶשׁ שְׂרָשֵׁ שְׁמִינִי לְכָל מַחוּבוֹת הַלְבָבוֹת. וְכֹאֲשֶׁר הַשִּׁיבוֹתִי אֶל מַחְשַׁבְתִּי בְּעֵינַי הָאֶחָד הָאֲמַת, רְאִיתִי כִּי יְחִידוֹ בְּלֵב שְׁלָם לֹא יִתְקַים בְּנֶפֶשׁ הַמְּאֻמִּין כְּשֶׁלְּבוּ שְׁכוֹר בֵּינָן אֶהְבֵּת עוֹלָם וְנוֹטָה אֶל תְּאוּוֹתָיו הַבְּהִימּוּת, וְאִם יִשְׁתַּדֵּל לְפָנוֹת אֶת לְבָבוֹ וְלִסְלַק אֶת מִצְפּוֹנוֹ מִזְמוֹתֵי הָעוֹלָם וְלִפְרֵשׁ מִמְּעַדְנֵיו, יִתְקַים הַיְחִיד הַשְּׁלָם בְּלָבוֹ וְיַעַל אֶל מַעְלָתוֹ, שְׁמַתִּי הַפְּרִישׁוֹת שְׂרָשֵׁ תְּשִׁיעִי לְכָל מַחוּבוֹת הַלְבָבוֹת. וְאַחַר כֵּן חִקְרְתִּי עַל מַה שְׁאֵנו חִיבִים לְבוֹרָא יִתְבַּרַךְ, אֲשֶׁר הוּא תְּכִלִּית כֵּל תְּאוּרָה וְקִץ כֵּל תְּקוּנָה, כִּי מִמֶּנּוּ הַתְּחִלָּה וְאֵלָיו הַתְּכֵלָה, וְמָה שְׂרָאוֹי לוֹ מִמְּנֵה מֵאֶהְבֵּת רְצוֹנוֹ וְיִרְאָת חֲרוֹנוֹ, אֲשֶׁר הִמָּה תְּכִלִּית הַטּוֹבָה וְהָרַעָה, כְּמוֹ שְׁאֲמַר הַפְּתוּב (תהלים ל, ו): "כִּי רָגַע בְּאִפּוֹ חַיִּים בְּרְצוֹנוֹ בְּעָרֵב יִלִּין בְּכִי וְלִבְקָר רָנָה", שְׁמַתִּי אֶהְבֵּת הָאֵל יִתְבַּרַךְ שְׂרָשֵׁ עֲשִׂירִי לְכָל מַחוּבוֹת הַלְבָבוֹת.

וְכֹאֲשֶׁר עָלוּ בְּיַד מְדַרְךְ הַסְּבָרָה, חִקְרְתִּי עֲלֵיהֶם מִן הַפְּתוּב אֲצִלְנוּ וְהַמְּקַבֵּל בְּיַדֵּנוּ, וּמִצְאָתִים בְּהֵם בְּמִקְוֵמוֹת רַבִּים. וְאֵנִי עֵתִיד לְבָאָר כֵּל דְּבַר מִהֵם בְּשֵׁעַר הַמִּיחַד לוֹ בְּעֶזְרוֹ יִתְבַּרַךְ.

הִסְכַּמְתִּי - החלטתי. **כוֹלְלוֹת אֶת זוֹלָתוֹ וְכוּ'** - נושאים עיקרים שכוללים בתוכם את שאר תחומי חובות הלבבות. **וְשִׁמְתִּי** - בפסקה זו מובאים עשרת שערי הספר, עינים והקשר שביניהם. השער הראשון הוא שער הייחוד וכו'. **וְלֹא יִשְׁיַגְהוּ שֶׁם עֲצָם וְלֹא מִקְרָה** - לא ניתן להגדיר את הבורא ככל, כמבואר בשער הייחוד. **מִצַּד בְּרִיאוֹתָיו** - על ידי התבוננות בבריאה כולה ניתן להכיר את מציאות ה', חכמתו וטובו. **לְאֶחָד הָאֲמַת** - כינוי לה: **מִן הָאֲדֻנּוֹת** - שנקבל אדנותו עלינו. **מֵהַתְּיַחֵדוֹ וְהַנְּהַגַת הַכֵּל** - ה' לבדו משיג ומנהיג את העולם. **וְלִהְיִסֵּר אֵלָיו** - להאמין שאנו מסורים להנהגתו. **מֵהַתְּיַחֵדוֹ כְּבוֹדוֹ** - הכבוד ראוי לה' לבדו. **הַמַּעֲשֶׂה הַמְּשַׁתַּתֵּף בּוּ זוֹלָתוֹ עִמּוֹ** - מעשה שבו אדם מכוון גם לטובתו האישית ולא רק לשם ה'. **הַכְּנִיעָה** - היא הענווה. **מִצְפּוֹנוֹ** - פנימיות הלב. **תְּכִלִּית כֵּל תְּאוּרָה** - מי שזוכה להתענג על קירבת ה' מסולק הוא מכל תאוה וגשמיות. פירוש נוסף: כל הרצונות שבאדם תכליתם הוא קירבת ה'. **הַתְּחִלָּה** - תחילת הברואים. **וְאֵלָיו הַתְּכֵלָה** - מטרת הברואים.

ביאורים

ספר חובות הלבבות אינו נכתב כפולמוס לאותם המבקרים את חכמת התורה ואת האמונה בקב"ה. כמו שראינו לפני כמה ימים, רבנו בחיי כותב שהספר מיועד בראש ובראשונה על מנת לחזק את עצמו! בנוסף הוא בא לחזק את עובדי ה', אשר רוצים להשתפר ולהתעלות. לרומם את אותם שנטו אחרי היצר, ואת בני התורה שמתעצלים לתבוע מעצמם עבודת ה' ברצינות ובדבקות.

הספר נכתב עם המבט פנימה לתוככי עם ישראל המאמינים בני מאמינים, ולא כתשובה לחיצי האפיקורסות והכפירה. ולכן כתיבת הראיות בו איננה באה לשכנע את הכופר להפוך ולהיות מאמין, אלא רק על מנת לעורר את האמונה הנמצאת כבר בלב המאמין, אך בגלל שחיקת החיים או עצלות היא אינה יוקדת ומניעה את חייו. אותה האמונה היא מעין אותו מטבע כסף אשר עברו שנים ומפאת טיפול לקוי הוא התכסה בחלודה המכערת את יופיו. היופי והברק קיימים, רק צריך לנקות קצת. הוא מדבר לאלו שיש להם מטבע כסף, האמונה בקב"ה, אלא שהיא התעמעמה במקצת, ולא לאלו שאין להם כלל מטבע של כסף, אנשים שאינם בעלי אמונה.

רבנו בחיי מתנצל ואומר שיתכן שהחסיר או לא מספיק עמד על עומק המושגים ולכן מבקש שנדון אותו לכף זכות אם נמצא טעות.

רבנו בחיי מבקש מאיתנו, הלומדים, לעמוד על הבנת הספר, לחזור עליו תדיר, על מנת שתמיד הוא יהווה כמעין מצפון רוחני ומוסרי למעשינו ולטהרת ליבנו. הספר כולל את כל יסודות עבודת ה' שבלב ולכן צריך ללמוד אותו בשקידה ובהתבוננות. הלימוד בספר צריך להיות מתוך כוונה להשתנות ולא מתוך כוונה להתפאר ש"אני יודע את הספר". רק לימוד מתוך כוונה זו יצור שינוי והתעלות באדם. מי שרוצה להיות ירא שמים אמיתי - ה' יעזור לו בדרכו זו ויורהו את הנהיג הנכון לעבודתו.

הרחבות

• אז לא צריך מחויבות לספרים...?

והפך בו וילדהו, והדבק אותו אל לבך ומצפונך. לתביעת רבנו בחיי מהקורא לבחון את הדברים מחדש בשכלו, ישנה סיבה מהותית:

רבי נחמן מברסלב אמר על הפסוק: "כי אני ידעתי כי גדול ה', ואדונינו מכל אלוהים" [תהלים קלה, ה]. דוד המלך עליו השלום, אמר "כי אני ידעתי". אני ידעתי דִּקְא, כי גדולת הבורא יתברך אי אפשר לומר לחברו, ואפילו לעצמו אי אפשר לספר מיום ליום, לפי מה שמזריח לו ומתנוצץ לו באותו היום - אינו יכול לספר לעצמו ליום שני" [שיחות הר"ן א]. מושגי חובות הלבבות הם דברים שקשה להעביר בדיבור, מה שמצריך עבודת 'עיבוד' של הלומד.

ניתן להעמיק עוד יותר: "מלך מלכי המלכים, הקב"ה, טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון - ואין אחד מהן דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם" [סנהדרין לז]. מסביר האמרי אמת: בשבילי - בשבילי שלי, הדרך המיוחדת בה אני מתנהל, על-פי אופיי, מידותיי ודרך הבנתי - זו סיבה מספקת לבריאת העולם [בראשית תרע"ג]. על-פי יסוד זה כתב הרב קוק: "ההבנות השונות בדעת אלהים, יש לכל אחת מהנה מקום בסדרי החיים" [שמונה קבצים א, כג].

וְקִרְאֵי לְסִפְרֵי זֶה שֶׁם מַעֲנֵן פְּנִינֵי בּוֹ, וְהוּא: סֵפֶר תּוֹרַת חוֹבוֹת הַלְבָבוֹת, וְכִנְיָתִי בּוֹ לְהַתְחַכֵּם, וְלְהַעִיר הַפְתָּאִים וְהַמְקַצְרִים מֵאֲנָשֵׁי תוֹרָתוֹ וְנוֹחֲלֵי חֻקֵי דָתוֹ בְּמַה שֵׁיִסְפִיק לָהֶם מִן הַרְאִיּוֹת אֲשֶׁר יַעֲיֵד הַשֶּׁכֶל בְּבוֹרֵן וְאִמְתָּתוֹ, וְלֹא יִכְחַשׁ בָּהֶן כִּי אִם אֲנָשֵׁי הַחֲזָף וְהַשֶּׁקֶר, מִפְּנֵי שֶׁהָאֱמָת כַּבֵּד עֲלֵיהֶם, וְשֶׁהֵם מִבְּקָשִׁים לְהַקֵּל עַל עַצְמָם. וְלֹא אֶטְרַח לְהַשִּׁיב עֲלֵיהֶם, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הִיְתָה פְּנִינֵי בְּזֵה הַסֵּפֶר לְהַשִּׁיב עַל הַחוֹלְקִים עַל עֶקֶר תּוֹרָתוֹ, אֶךְ פְּנִינֵי לְגִלוֹת מַה שֶׁהוּא תְּקוּעַ בְּשֶׁכֶל הַצֵּלוֹל מִשְׁרָשֵׁי דָתוֹ, וְטֻמוֹן בְּנַפְשׁוֹתֵינוּ מִקְטְבֵי תּוֹרָתוֹ, וְכֹאֲשֶׁר נְעוֹר מִחֻשְׁבוֹתֵינוּ לְחַשֵּׁב בָּהֶם, תִּתְבָּרַר אֱמַתְתֶּם בְּמִצְפּוֹנֵינוּ וְיִרְאוּ מְאֹדֵיהֶם עַל אֲבָרֵינוּ.

זוה דומה לאחד מחכמי החז"ים שנקנס בחצר אחד מאוהביו והרגיש שיש בה מטמון, חקר עליו, ומצאהו כסף שחור, נשתנית צורתו מן החלודה שעלתה עליו, לקח ממנו מעט, ומרקו במלח ובחמץ, וישטפהו ויפהו, עד ששבב הכסף אל צורתו הנאה ואל הדרו וזיוו, ואחר כך צוה בעל הבית לעשות בשאר המטמון כן. ואני כונתי לעשות כן במטמוני הלבבות, לגלות אותם ולהראות פני זהר מעלותם, כדי שיעשה כן מי שרוצה להתקרב אל האלהים ולהדבק בו.

וְכֹאֲשֶׁר תִּקְרָא אַחֵי אֶת סִפְרֵי זֶה וְתַעֲמֵד עַל עֵינֵינוּ, קָחְהוּ אֵלֶיךָ לְזִכְרוֹן, וְדוֹן עַל נַפְשֶׁךָ דִּין אֱמָת, וְהַפֵּךְ בּוֹ וְיִלְדְהוּ, וְהַדְבֵק אוֹתוֹ אֶל לִבְךָ וּמִצְפּוֹנְךָ. וְאִם תִּרְאֶה בּוֹ שׁוֹם טְעוֹת, תִּקְנֶהוּ, אוֹ חֲסֵרוֹן, הַשְּׁלִימְהוּ, וְכֹן בּוֹ פְּנִינֵי הַמַּעֲשֵׂה בְּמַה שִׁיֹּרֶה עֲלֵיו וְיִנְהִיג אֵלָיו, וְאֵל תִּכּוֹן לְקִנּוֹת הַשֵּׁם וְלְהַתְפָּאָר בְּחֻקְתּוֹ. וְדוֹנֵי לְזִכּוֹת בְּמַה שֶׁתִּשְׁקִיף עֲלָיו מִטְעוֹת אוֹ מִשְׂגִּיאוֹ, וּבְמַה שִׁירְאָה מִקְצֵר יְדֵי בְּעֵינָיו וּבְמַלְיוֹ, מִפְּנֵי שֶׁמְהַרְתִּי לְחַבְרוֹ וְלֹא הִתְמַהֵמְהֵתִי, כִּי יִרְאֵתִי שִׁמְהַרְנִי הַפְּנוֹת וְיִמְנַעֲנִי מִמָּה שֶׁקִּוִּיתִי בּוֹ. וְתַדַּע, כִּי הַכֹּחַ הַבְּשָׂרִי קָצֵר מִהַשִּׁיג, וְהַטְּבַע הַאֲנוּשִׁי חָסֵר מִהַשְּׁלִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַפְּתוּב (תהלים סב, א): "אֶךְ הִבֵּל בְּנֵי אָדָם קָצֵר בְּנֵי אִישׁ בְּמֵאֲזָנִים לְעֵלוֹת הַמָּוֶה מִהֵבֵל יָחַד". וְכִבֵּר הַקְּדֻמָּתִי לְהַתְּוֹדוֹת עַל קִצְרַת כְּחֵי בְּמַה שִׁישֵׁי בּוֹ כִּפְרוֹ לְטְעוֹת וּלְשִׂיאוֹת שֶׁתִּהְיֶינָה בּוֹ.

וְרֹאשֵׁי שֶׁתַּדַּע, כִּי כָּל חוֹבוֹת הַלְבָבוֹת וּמוֹסְרֵי הַנִּפְשׁוֹת נִכְנָסִים תַּחַת אֵלֶּה הָעֵשְׂרָה שֶׁרָשִׁים אֲשֶׁר חֲבַרְתִּי בְּסִפְרֵי זֶה, צוּיִייהֶם וְלֹאֵיהֶם, כְּהַכְנָסַת הַרְבֵּה מִן הַמִּצְוֹת תַּחַת "וְאֶהְבֵּת לְרַעַךְ כְּמוֹךָ" (ויקרא י, יח), וְתַחַת דְּבָרֵי הַפְּתוּב (תהלים טו, א): "לֹא עֲשָׂה לְרַעְהוֹ רָעָה", וְתַחַת מַה שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לד, טו): "סוֹר מִרַע וְעֲשֵׂה טוֹב". הַדְבֵק אוֹתָם אֶל מַחֲשַׁבְתְּךָ וְהַשִּׁיבֵם אֶל רַעֲיוֹנְךָ תְּמִיד, וְיִרְאוּ לְךָ תּוֹלְדוֹתֵיהֶם בְּעֵזְרַת הַשֵּׁם כְּשִׁירְאָה מִלִּבְךָ שֶׁאֵתָה חֲפֵץ בָּהֶם וְנוֹטָה אֵלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁפְּתוּב (תהלים כה, יב): "מִי זֶה הָאִישׁ יִרְאֵ יְיָ וְיִרְנֶה בְּדֶרֶךְ יְבָרְךָ נִפְשׁוֹ בְּטוֹב תְּלִין וְזָרְעוֹ יִרְשׁ אֶרֶץ סוֹד יְיָ לִירְאָיו וְגִרְתּוֹ לְהוֹדִיעֵם".

כל חובות
הלבבות נכנסים
בעשרת השערים

לְהַתְחַכֵּם - שהקורא בו יוסיף דעת. שֶׁשֵׁב - חזר והשתנה. וְהִפְךָ בּוֹ - חזר עליו. וְיִלְדְהוּ - תלמד ממנו דבר מתוך דבר. וְכֹן בּוֹ וְכו' - למד כדי לקיים. קָצֵר מִהַשִּׁיג - אין ביכולת בשר ודם להבין דבר בשלמותו. אֶךְ הִבֵּל בְּנֵי אָדָם - הביטחון בבני אדם אין בו ממש. כִּפְר - כפרה.

ביאורים

כסיום לכל ההקדמה היסודית, מביא רבנו בחיי משל שמתמצת את היחס שבין חלקי התורה. משל למלך אשר רצה לבחון את עבדיו על מנת לקדם את הראוי לכך ולהוריד את מי שאינו ראוי. הוא נתן להם חומר גלם בצורת כדורי משי באיכויות שונות, ולא אמר מה לעשות עם כדורי המשי.

החכם חשב בליבו שכנראה היתה למלך מטרה בהביאו את כדורי המשי. מסתבר שהוא רוצה שאעבד אותם בצורה המוצלחת ביותר לצורכי הממלכה. ולכן אני אעשה הכל כדי לעובדו ולרוממו באמצעות אותם כדורי המשי. הוא בחר את הסוג העדין והמשובח ביותר, וחילקו לשלושה סוגים לפי רמות איכות. מכל סוג הוא עיבד את סוג הבד האיכותי ביותר שאפשר להפיק ממנו. הוא נעזר במומחים על מנת לעשות מהמשי בגדים יקרים ואיתם עבד את המלך. המלך ראה איך חומר הגלם הפך לבגד אשר משתמשים בו בחכמה כדי לשרת אותו ולפאר את מלכותו. מיד קידם את אותו עבד מסור ונאמן.

לעומת זאת, העבד שאין מוחו בקודקודו קיבל את כדורי המשי וחשב שכנראה המלך רוצה בטובת העבד. הוא לא השקיע מחשבה בבחירת סוג המשי, מכר אותם בהזדמנות הראשונה וקנה בהם את הדברים שהכי משמחים אותו, אוכל ומשתה. המלך שמע על כך והבין שלעבד זה אין מוח בקודקודו. שעיקר מבטו הוא על עצמו ולא על טובת הממלכה וגירשו מעל פניו.

המלך זהו מלך מלכי המלכים. העבדים הם אנחנו. הוא נתן לנו חומר גלם, את התורה הקדושה. מהי מטרת התורה? החכם מבין שכל מטרת התורה היא כדי לעזור לנו לעבוד את ה' בשלמות ובדבקות. בתוך חומר הגלם הזה ישנם סוגים שונים, חלקים שונים בחוכמת התורה.

החלק הנעלה והעדין ביותר הוא תורת חובות הלבבות - יסודי האמונה וטהרת הלב. בהם הוא משקיע את מירב כוחו. החלק השני במעלתו הוא החלק של חובות האיברים. הוא מעשי יותר ומחוספס אך הוא מקיים את המצוות הללו במסירות ובקדוק רב. החלק השלישי והפחות שבכולם הוא לימודי היסטוריה העוזרים לו ללמוד מהעבר על מנת לקדם את עבודת ה' וליהימנע מטעויות ומכישלונות. כל חלק הוא רותם על מנת לעבוד את ה'. כסיוע הוא נעזר בחכמות עזר, בחשיבה לוגית ובראיות שכליות על מנת לבסס את תורת ה' בקרבנו. בדרך זו הוא רצוי לפני ה', המרומם אותו ומקרבו, ומשפיע לו כל טוב.

לעומת זאת הטיפש חושב שהמרכז זה הוא והנאותיו הקטנות והוא משפיל את חוכמת התורה. הוא עסוק בצדדים הנמוכים יותר בתורה ואינו משקיע בטהרת הנפש ובביור מעשיו. אדם כזה אינו רצוי לפני הקב"ה.

רבנו בחיי מבקש להתבונן על המשל והנמשל ולכוון את חיינו לאורו ובעזרת ה' לזכות להידבק ולהינות מזיו ה'.

הרחבות

• המדרגות והרבידים בתורה

והמשפיל הפקח, פשוהו קורא אותו ויבינהו הבנה ברורה, יחלקהו לשלשה חלקים. דברים דומים כתובים ברמב"ם, בפירושו לפסוק: "תפוחי זהב במשפיות קסף - דבר דבור על אפניו" [משלי כה, יא]: "תפוח זהב ברשת של כסף שנקביה דקיקים מאוד הוא משל לדיבור האמור על שתי פנים. ראה אפוא מה נפלא דיבור זה המתאר את המשל המשוכלל, שכן אומר הוא שדיבור בעל שתי פנים. דהיינו, שיש לו פשט ויש לו משמעות נסתרת, צריך שפשטו יהא יפה ככסף; ומשמעותו הנסתרת צריכה להיות יפה מפשטו, עד שמשמעותו הנסתרת תהיה ביחס לפשטו כזהב ביחס לכסף... כאשר רואים אותה מרוחק או בלי התבוננות מופלגת, חושבים שהיא תפוח כסף. אך כאשר מי שעינו חדה מתבונן בה התבונן היטב, מתברר לו מה שבתוכה. הוא יודע שהתפוח עשוי זהב. [פתיחה למורה נבוכים].

נעמיק בלשון הרמב"ם: הסיפורים אינם סתם לבושים, כקנקן חרס ליון, אלא הם כמו "משכיות כסף", כלומר: יפים לכשעצמם. את התוכן, ניתן לפספס בגלל שתי סיבות: א. 'מרוחק', ב. 'בלי התבוננות'. אם כן, כדי לגלות את תפוחי הזהב, עלינו לבצע שתי תנועות: א. התקרבות, כלומר יצירת קרבה נפשית בין הלומד לבין התורה. רק אם יש איכפתיות מהתורה, הלומד ינסה באמת להגיע לעומק הדברים. ב. להתבונן, לא להסתפק במבט הראשוני, כמו שכתב רש"י: "לא חזרת עליו פעם שנית כדי שתתבונן בו" [ברכות יח. ד"ה לא שנית].

לעילוי נשמת שי בן אשר אנשיל קורלק ז"ל
לעילוי נשמת יוכבד ויקטוריה בת פהימה ע"ה

משל חלוקת
פקעות המשי
לעבדים

וראיתי לחתם פתיחת הספר הזה במשל נאה, ירז אותך לעמוד על עניניו, ועירך לדעת מעלת המין הזה מן המצוות משארינתו, ומעלת שאר החכמות הטבעיות והמוסריות והדבריות מחכמת התורה, והבינהו בקראף אותו, והשיבהו ברעיוניך, תמצא מה שאתה חפץ בעזרת השם.

והוא: שאחד מן המלכים חלק אל עבדיו לזי המשי לבחן בהם את דעתם. הירזי מהם והנלכב שבהם בחר מחלקו הטוב שהיה בו, ומן השאר גם כן בחר הטוב שבו, ועשה מחלקו שלשה מינים, טוב, ובינוני, ופחות. ועשה מכל מין לבדו הטוב במה שראוי לעשות ממנו. ועשה ממנו אצל האמנים הבקיאים בגדי חפץ מגונים שונים זה מזה, וצבעונים שאינם דומים זה לזה, וילבשם לפני המלך ככל זמן ובכל מקום פראוי לו מהם. והקטיל מעבדי המלך עשה מכל חלקו מן המשי מה שעשה הירזי מהמין הפחות שבו, ומכרו במה שנגדמו לו מן הדמים, וימחר להנות בו במאכל טוב ובמשתה טוב וכדומה לו. וכשהגיע הדבר אל המלך, רצה את מעשה הירזי הנלכב, והקריבו אליו, והעלהו אל מעלת אנשי סגלתו, וירע בעיניו מעשה הקטיל, ויגרשהו והרחיקו אל שוממות ארצותיו והשכינו עם אנשי קצפו.

הנמשל

וכן האלהים יתברך נתן ספר תורתו האמת לעבדיו לבחן אותם, והמשפיל הפקח, פשוהו קורא אותו ויבינהו הבנה ברורה, יחלקהו לשלשה חלקים. האחד מהם, לדעת הענינים הדקים הרוחניים, אשר הם חכמת המצפון, כחובות הלבבות ומוסרי הפשטות, ויחייב את נפשו לעשותם תדי. ואחרי כן יברר ממנו חלק שני, והיא חכמת חובות האברים בזמנם ובמקומם. ואחר כך ישמש בחלק השלישי בעניני דברי הימים לדעת פתות בני אדם ותולדותם על סדר הדורות שעברו, ומה שארע מן הדברים והחידות בימים קדמונים, וישמש בכל ענין ממנו בזמנו ובמקומו וכראוי לו כפי הצורך אליו, ויעזר על השתמשו בכל אחד מהם בחכמת השמוש ובחכמת המופת ובחכמת הדבור, שמהם תהיינה ההקדמות לחכמה האלהית. כי מי שאינו בקי בהם אינו מכיר סימני חכמת הבורא בביראותיו, ולא ידע עניני גופו, כל שפן זולתו, פאשר זמן העבד הירזי כלי בעלי המלאכות להשלים מה שפון לעשותו מן המשי של המלך.

והפתי הנמחר, בעמודו על ספר האלהים, הוא משמש בו לדעת חידות הראשונים ודברי מי הקדמונים, וימחר להנות בו בעניני העולם, ויביא ראיה ממנו לרדף אחרי התאנה, ולהניח דרך הפרישות, ולעשות כרצון איש ואיש, וללכת אחרי רצון כל מין ומין מבני האדם פדעתם וכחפצם, והוא כמו שאמר הכתוב (משלי ה, כג) "הוא ימות באין מוסר וגרב אנותו ישגה".

בחן, אחי, המשל הזה, והשיבהו אל מחשבתך, והתבונן מספר תורת אלהיך מה שהעירותיך עליו, והעזר להשיג אותו בקריאת ספרי הגאון רבנו סעדיה זכרוננו לברכה, שהמה מאירים השכל, ומחדדים הבינה, ומזרים הפתי, ומזרזים העצל.

והאלהים ירנו דרך עבודתו, פאשר שאל ממנו משיחו: (תהלים טז, יא): "תודיעני ארח חיים שבע שמחות את פניך נעמות בימינך נצח".

ומעלת שאר החכמות - ההבדל שיש בין מעלת שאר החכמות לתורה. לזי המשי - חומר גלם של משי שנדרש לעבדו. והנלכב - פיקח. בחר מחלקו הטוב - מין את המשי והפריד ממנו את החלק המשובח. להנות בו - מהכסף שקיבל תמורת המשי. בעניני דברי הימים - התורה כוללת גם תיאורים היסטוריים. בחכמת השמוש - להבנה ראויה של התורה נעזר בחכמות השימושיות, כגון: חשבון והנדסה. ובחכמת המופת - לוגיקה. תורת ההיגיון ודרכי הבאת הראיות. עניני גופו - מבנה גוף האדם.

הקדמה

בשער זה אנו נפגשים עם אחת המטרות המרכזיות שבעבורה נברא האדם - עבודתו את ה'. ישנם שני גורמים המבהירים לאדם מהי עבודה זו ועד כמה הוא מחויב בה - ציווי התורה והתבוננותו השכלית. בשער זה דן רבנו בחיי בסיבת הצורך בשני גורמים אלו ומדוע לא די באחד מהם, כאשר בכל אחד משני צדדים אלו ישנם יתרונות, אך גם חסרונות המצריכים את השלמתו של האחר.

מהי עבודת ה'? עבור מי היא נצרכת ומה מטרתה? תשובתו של רבנו בחיי לשאלות אלו היא שישנה חובה בסיסית על האדם שזוכה לכל הטובה האלוהית בכל שלב ועת בחייו לגמול טובה למי שהטיב איתו ולהיות כנוע לפניו. טבע הנפש מכריח את האדם להכיר טובה ולא לכפור בה, מה שמחייב את הצורך בעבודה זו. בפרקים הבאים נתמודד עם השאלה כיצד יכול האדם הקטן והשפל כל כך, לחשוב שהוא מסוגל בכלל לגמול טובה לאלוהים אשר בראו, שהרי מה אנו ומה טובתנו לעומת גדלותו יתברך ששום טובה לא נוכל להשיב לו?

אחד הסגנונות המעניינים בכתיבתו של רבנו בחיי בשער זה, נמצא בחלק העוסק בעבודת השכל. שם נמצא "ויכוח" בין השכל לבין הנפש, כאשר השכל מבטא את החלק העליון שבאדם שאיתו עושה את הבירור והחקירה בחיוב העבודה, בעוד שהנפש היא מכלול אישיותו המורכבת מצדדים חיוביים, אך נמצאת בה גם משיכה טבעית לעניינים גשמיים וגסים יותר, אותם צריך האדם לרסן ולנתב לכיוונים אחרים, כפי שיתבאר שם בהרחבה.

ביאורים

עד כה רבנו בחיי עסק בהוכחת מציאות אלוהים ובריבוי הטובות שה' גמל איתנו - דבר הדורש תשומת לב מיוחדת, מכיוון שאנו רגילים לשקוע בשגרה ולראות טובות אלו כדבר ברור מאליו. אחרי שאדם הפנים את השערים הקודמים השלב המתבקש הוא קבלת העבודה, אחרי ששכלו בטוח שזו דרך האמת, ואחרי שלבו מלא ברצון עז להכיר טובה ולהשיב לה' כגמולו.

הכרת הטוב היא ההכרה המוסרית הבסיסית והחזקה ביותר. אפילו אנשים השקועים בתאוות והוללות מגלים רגישות מיוחדת במה שנוגע להוריהם, בייחוד לאחר מותם. לכן הכרת הטוב עתידה "לקחת חלק גדול בתיקון העולם הכללי" [עין איה שבת א יד]. רבנו בחיי בונה את כל עבודת ה' על בסיס הכרת הטוב. גישה זו היא מיוחדת לספר חובות הלבבות, והיא שזורת את כל הספר.

עבודת ה' הניזונה מתחושה עזה של הכרת טובה יכולה להגיע למדרגה גבוהה. לשם כך רבנו בחיי מחנך להתבוננות רבה בטובות ה'. מכיוון שהכרת הטוב היא הקול המוסרי החזק ביותר בתוכנו, בכוחה לעורר באופן מיוחד את האהבה אל ה'.

כך למשל יש לשים לב שכל הטובות שאנו רגילים לראות בחיינו יש בהן אינטרסים ונגיעות, ואף על פי כן אנחנו מעריכים אותן ומכירים טובה עליהן. אב המטיב עם בנו רואה בו בצדק, חלק מעצמיותו (לכן אפילו אפשר לראות אנשים רעים ואכזריים שמתוך אגואיזם מוצהר מולידים ילדים ודואגים להם). כמו כן אדון המטיב עם עבדיו או מנכ"ל המטיב פועליו נגועים באינטרסים רבים. אף על פי כן נצטוונו להכיר להם טובה. כעת נשוב להתבונן בכך שהקב"ה הטיב לנו יותר מכל אב או אדון, ולו אין כל אינטרס.

השער השלישי שער עבודת האלהים

בבאור אפני חייב קבלת עבודת האלהים יתברך

אמר המחבר: מפני שבארנו במה שעבר^ו חייב יחוד האלהים בלב שלם ואפני בחינת טובותיו על האדם. לזכרו^ו אחר כך מה שהאדם חייב לנהוג בו כשיתבררו אצלו, והוא: קבול^ו עבודת האלהים, כפי אשר יחיהו השכל למטיב^ו על מי שהטיב לו.

וראוי להקדים בפתחת השער הזה באור אפני הטובות וחייבי ההודאה עליהן מבני אדם קצתם לקצתם^ו, ונעלה מזה אל מה שאנו חייבין בו לבוא יתעלה מן השבח וההודאה על רב חסדו וגדל טובו עלינו. ונאמר, כי מן הידוע אצלנו, כי כל מטיב אלינו אנו חייבין ההודות לו כפי כונתו להועיל לנו, ואם^ו קצר במעשהו לדבר שיקרהו^ו וימנעהו מהיטיב אלינו, הודאתו חובה עלינו, פיון שנתברר לנו כי דעתו עלינו לטוב וכי כונתו להועיל לנו. ואם תגיע לנו שום טובה על ידי מי שלא כן בה אלינו, יסתלקו מעלינו חייבי ההודאה לו, ואין אנו חייבין בה.

וכאשר נתבונן בטובות בני אדם קצתם אל קצתם, אינן יוצאות מאחד מחמשה פנים. טובות בני האדם האחד, טובת האב על הבן. והשני, טובת האדון על עבדו. והשלישי, טובת העשיר על הרש כדי לקבל שכר שמים. והרביעי, טובת בני אדם קצתם לקצתם לקנות השם והקבוד ולגמול העולם. והחמישי, טובת החזק על החלש בעבור חמלתו עליו ושהוא פואב על ענינו.

וצריך שנעין עתה בכונת כל אשר ספרנו^ו, אם אינה תלויה בדבר, כי אם לתועלת מי שמטיבין אליהם, אם לא.

ותחלתם, טובת האב על בנו. ומן הידוע, כי הוא מכוון רק לתועלת עצמו בו, כי הבן נתח מהאב עם עצם תקותו בו^ו. והלא תראה, כי הוא מרגיש עליו^ו יותר מגופו במאכלו ובמשתתו ובכסותו, ולדחות כל נזק מעליו, ונקל בעיניו סבל הטרח והיגיעה בעד מנוחתו, עם מה שהטבעו עליו^ו האבות מן הרחמים והחמלה על בניהם. ועם כל זה חיבה התורה והשכל על הבן העבודה והקבוד^ו והיראה, כמו שאמר הכתוב (שמות כ, יא): "כבד את אביך ואת אמך", וכתוב (ויקרא יט, א): "איש אמו ואביו תיראו", "שמע בני מוסר אביך ואל תטש תורת אמך" (משלי א, ח), ואמר (מלאכי א, א): "בן יכבד אב ועבד אדניו", ואם^ו האב מוכרח בזה בדרך הטבע, והטובה לאל^ו, והוא^ו שליח בה בלבד.

אבל טובת האדון על עבדו ידוע, כי הוא מכוון לתקן ממונו בממונו^ו עם צרכו לעבודתו, והוא אינו מכוון בזה כי אם תועלת עצמו. ועם כל זה כבר חייבו^ו הבואר יתברך בעבודתו והודאתו, כמו שאמר (מלאכי א, א): "בן יכבד אב ועבד אדניו".

במה שעבר - בשערים הקודמים שבספרנו. **התחייבנו לזכרו** - מוכרחים אנו להזכיר ולכתוב. **קבול** - קבלת האדם לעבוד את ה'. **יחיהו השכל למטיב** - להכיר טובה ולהודות למיטיב. **קצתם לקצתם** - הכרת הטוב הנוהגת בין בני אדם. **ואם** - גם אם. **לדבר שיקרהו וכו'** - מחמת אונס. **כל אשר ספרנו** - חמישה מצבי טובות בני האדם. **עצם תקותו בו** - טבעו בו רצון עצום להצלחת בנו. **מרגיש עליו** - דואג לבנו. **שהטבעו עליו** - נחלק בטבע האופי האנושי. **העבודה והקבוד** - לנהוג בהם כלפי אביו. **ואם** - למרות. **והטובה לאל** - הכרת הטוב של הבן צריכה להיות כלפי ה' שטבע באב תכונות אלו. **והוא** - האב. **לתקן ממונו בממונו וכו'** - האדון נותן מזון ושאר צרכים (ממונו) לעבד, כדי שהעבד, שהוא ממונו, יתקיים ויעבוד עבורו. **חייבו וכו'** - את העבד להכיר טובה לאדונו.

ביאורים

אתמול עסקנו בהטבה של אב לבנו ושל אדון לעבדו, וראינו כי מעורב בהן מחשבה שלהם על עצמם. באופן דומה אנו יכולים למצוא נגיעות במי שנותן צדקה עבור שכרו בעולם הבא, עבור כבוד בעולם הזה או עבור השתקת מצפוננו. בכולם יש לאדם המטיב אינטרס בהטבה, ואינטרס זה מסייע לו לחזק את רצונו ולהטיב. אף על פי כן ברור לכולנו כי אין לזלזל בטובות אלו, ועלינו להכיר טובה עליהן. אם כן, מכאן נבין כמה מיוחדת הטובה של ה', כאשר הוא מטיב לנו ללא כל אינטרס כלל.

חמשת הדוגמאות של רבנו בחיי אינן סתמיות, אלא הן חמש מדרגות ביציאה מהפרטיות ומהאגואיזם. בנו של האדם הוא הקרוב ביותר לעצמיותו. עבדו של אדון הוא כרכושו וחלק אינטגרלי מעולמו היום-יומי. המטיב עם זר עבור שכר בעולם הבא כבר נמצא בשלב מתקדם יותר ביציאתו מעצמיותו, אך עדיין השיקולים שלו אגואיסטיים. כך הוא גם אצל המטיב עבור כבוד, אלא שהוא במצב מתקדם עוד יותר, מכיוון שהוא כבר באמת מוקיר ומעריך את הטוב ואת השם הטוב של עושי חסד, ולכן הוא חפץ בשם זה. האדם במדרגה הגבוהה ביותר הוא הנותן מתוך רחמים או אהבה, שהוא כלל אינו חושב על האינטרסים שלו. אמנם גם הוא אינו נקי מנגיעה אישית, וגם אם הוא אינו חושב על זה, הרי בתוכו הוא נהנה מעשייתו החיובית ומניקיון מצפוננו.

רק הקב"ה הוא מטיב הטבה מוחלטת, ללא כל רווח או אינטרס. כאשר מפנימים זאת לומדים להעריך הרבה יותר את הטובה המיוחדת שאנו מקבלים ממנו.

הרחבות

• יראת העונש - לדורנו!

טובת העשיר על הרש לקבל שכר שמים, הוא כסוחר... רבנו בחיי מזכיר כאן נושא טעון: ניהול החיים בעולם הזה לאור הגמול או העונש עבורם בעולם הבא. מצד אחד, לא קל לעשות "האמת מפני שהיא אמת", שהרי "מעלה זו גדולה מאוד ואין לו חכם וזכה לה" [רמב"ם הלכות תשובה י, ב]. כדי לחנך ילדים או את ההמון לחיי תורה - "זאת (יראת העונש) קלה ודאי, כי כל אדם אוהב את עצמו וירא לנפשו" [מסילת ישרים כד].

מצד שני, בחינוך מעין זה מודגש מניע שהוא די 'אגואיסטי': האדם עושה מעשים אציליים מאוד, אך לא בגלל הטוב העצום שהם נושאים בקרבם, אלא כי זה ישתלם לו בעתיד. כך גם לכיוון השלילי, ההימנעות מעוולות נובעת מהפחד להינזק, ולא כי נמנע לעשותם בטבעו, או מחמת המוסריות שבקרבנו. בעיה אפשרית נוספת היא הפאסיביות, שנגררת אחרי הפחד מלענות, ומי שלא עושה - לא טועה (ראה בהרחבות ליום כז תמוז).

הרב קוק עסק רבות במורכבות זו, בפרט ביחס לדור הגאולה, ש"הצרות והתלאות הנוראות (מהגלות) עשוהו לנוקשה ועו, עד שכל בלהות ופחדים לא יזעזעוהו... לא יוכל לשוב מיראה, אבל מאד מוכשר הוא לשוב מאהבה שיראת הרוממות תתחבר עמה" [מאמר הדור עמי קיא]. בדורנו, יראת העונש תופסת פחות מקום כבסיס לעבודה מאהבה, ויותר כזרז לאדם שהגיע ליראת הרוממות, להגשים את האידיאלים שלו. (ראה אורות הקודש ד עמ' תיז-תכט).

אבל טובת העשיר על הרש לקבל שכר שמים, הוא פסוחר. שהוא קונה הנאה גדולה קימת, יגיע אליה אחר זמן, בטובה קטנה ונאבדה ונבזית, יתננה מיד, ולא נתפון אלא לפאר נפשו באחריותו בטובה שהפקידה האלהים בידו לתתה למי שיהיה ראוי לה. ומן הידוע, כי ראוי להודות אותה ולשבחו, אף על פי שהיתה כונתו לפאר את נפשו באחריותו, ועם כל זה נתחבבה לו ההודאה, כמו שאמר איוב (איוב כט, יג): "ברכת אבד עלי תבא", ועוד אמר (איוב לא, כ): "אם לא ברכוני חלצו ומגז כבשי יתחמם".

אבל טובת בני אדם קצתם אל קצתם בעבור אהבת השבח והכבוד וגמול העולם, הוא כמי שאוצר דבר אצל חברו, או מפקיד אצלו ממון, מפני יראתו שיצטרף לאחר זמן. ואף על פי שפונתו לתועלת עצמו בהטיבו לזולתו, כמו שאמרנו, חיב לו השבח וההודאה עליה, כמו שאמר החכם (משלי יט, י): "רבים יחלו פני נדיב וכל הרע לאיש מתן", ואמר (משלי יח, טז): "מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים יתחננו".

אף טובות החומל על העני הפואב לו, הוא מכון בה לדחות צער מעל עצמו, אשר מצאנו מעגמת נפשו וקאבו למי שחמל עליו, והוא כמי שמרפא כאב שמצאנו בטובת יי עליו, ואיננו נשאר מבלתי שבח, כמו שאמר איוב (איוב לא, ט): "אם אראה אובד מבלי לבוש ואין פסות לאביון, אם לא ברכוני חלצו ומגז כבשי יתחמם".

וכבר נראה ממה שהקדמנו, כי פונת כל מטיב לזולתו מבני אדם הוא לתועלת עצמו תחלה, ולקנות קשוט נאה לעולם הזה או לעולם הבא, או לדחות צער מעל נפשו, או לתקנת ממונו, ואין כל זה מונע משבחם והודאתם, מיראה ומאהבה אותם, ומהשיב להם גמולם, אף על פי שהטובה היא שאולה בידם, והם מכרחים להיטיב בה, כאשר זכרנו, וטובתם אינה תמידית ולא נדיבותם נמשכת, וחסידותם מעורבת עם פונת תועלת נפשם או לדחות ההזק ממנה.

אם כן כמה האדם חיב מן העבודה והשבח וההודאה לבורא הטובה והמטיב בה לו, אשר אין תכלית לטובתו, אף היא מתמדת ונמשכת, מבלתי פונת תועלת ולא דחית נזק, רק נדבה וחסד ממנו על כל המדברים.

וממה שראוי לעמד עליו, כי כל מטיב לזולתו מבני אדם מכל המינים אשר זכרנו, אין לו יתרון על מי שמטיב לו אלא במקרה מן המקרים, אבל באנושותם ועצמם נמשלים, וקרובים זה לזה בעצם ובדמויות ובחבורם ובצלמם וטבעיהם וברב מקריהם, ועם כל זה חיב מי שמטיב לו מן העבודה למטיב מה שספרנו.

הנאה גדולה - משל לעולם הבא. **בטובה קטנה** - הממון שנתן לצדקה. **באחריותו** - בעולם הבא. **בטובה וכו'** - באמצעות נתינת ממון שהוא כפיקדון ביד האדם כדי ליתנו לעניים. **ברכת אבד עלי תבא** - ברכת העני שקיבל צדקה תבוא על איוב העשיר שנתנה. **קצתם אל קצתם** - עזרה וחסד מאדם לחבירו. **וגמול העולם** - מצפה לתמורה בעתיד (בעולם הזה) מחבירו. **שאוצר** - נותן חפץ לשמירה. **יחלו** - יבקשו טובה, וכל הרע וכו' - כולם חבריו של הנותן לאחרים. **ולפני גדולים יתחננו** - הצדקה מובילה את האדם לכך שיכבדוהו ביותר. **הפואב לו** - כואב לעשיר לראות את העני בצער. **צער מעל עצמו** - צערו של העשיר. **שמצאנו** - שבא עליו. **בטובת יי** - בעזרת אמצעים שחננו ה' בהם. **ואיננו נשאר וכו'** - העשיר זוכה במעשהו להערכה וכבוד. **משבחם והודאתם** - מחובת הכרת הטוב וההודאה. **שהטובה היא שאולה בידם** - הממון שהיטיבו בו הוא כממון המושאל בידם מה לעשות בו חסד. **מכרחים** - מטבע מצפונם. **מי שמטיב לו** - המוטב (העני). **במקרה וכו'** - בני אדם שווים זה לזה במהותם, וההבדל ביניהם, שזה עני וזה עשיר, הוא מקרי.

טובת העשיר על הרש

טובת אהבת השבח והכבוד

טובת החומל

חיוב ההודאה למרות כוונת המטיב

חיוב ההודאה לבורא

אין יתרון למטיב

ביאורים

דרך כלל קשה לנו כבני אדם להסתכל על המציאות מצידו של הקב"ה. נעצור רגע וננסה לעשות זאת. כולנו מבנינים שההפרש בינינו לבניו גדול יותר מההפרש בינינו לבין זבוב קטן, שהרי אלוהים הוא אינסופי. וכיוון שאיננו רגילים להטיב עם זבובים, יש לראות את התנהגותו של הקב"ה כלפינו כ'צאיאה מגדרו' מיוחדת עבורנו. תשומת לב לעניין זה תוסיף התפעלות והתרגשות כלפי החסידים הגדולים שה' עושה עבורנו, ותביאנו לאהוב אותו ולהכיר לו טובה עצומה. כל זה מביא אותנו לעמול על העבודה שלנו לפניו, בה נעסוק בעשרת הפרקים של השער הזה. תוכן הפרקים:

- א. הצורך לעורר את הרצון לעבודה ושתי הדרכים לעורר אותו - ההבנה האנושית שלנו והתורה.
- ב. הצורך בשתי הדרכים לעורר את הרצון.
- ג. מהי העבודה, והיתרונות והחסרונות שבשתי הדרכים הנ"ל עבורה.
- ד. כיצד התורה מלמדת אותנו לעבוד את ה' והמדרגות בהכרת התורה ובאמונה בה.
- ה. כיצד ההבנה הטבעית מביאה אותנו לעבודה.
- ו. אנשים שונים מחויבים לאלוהים בהתאם לטובות שקיבלו.
- ז. העבודה המיינימלית המוטלת על האדם עבור טובותיו של ה'.
- ח. הבחירה החופשית והעיסוק בשאלות הפילוסופיות שביבה.
- ט. לשם מה נוצר האדם בעולם הזה.
- י. השימוש בכל מידה ומידה במקומה הראוי.

הרחבות

• אדם ובהמה תושיע ה'

ואינם מטריחים אבותם בגדולם פאדם. רבנו בחיי מציין שבעלי חיים נולדים חזקים ובריאים יותר מהאדם. האלשיך מטביר שבפסוק "שור... כי יגלד" [ויקרא כב, כז], מבואר שכבר מרגע לידתו קרוי השור בשמו, מה שאין כן באדם שאינו קרוי איש עד שיגדל מפני ש"הוא הולך וקונה שלמות" [שם].

מדברים אלו ניתן להבין כי ישנה עליונות לחיות על פני בני האדם אולם לאמתו של דבר אין הדבר כן. הגר"א מפנה לדברי הזוהר: "אדם שנולד לא נתמנה עליו כח שלמעלה (השראה רוחנית) עד שנמול, כיון שנמול נתעורר עליו התעוררות הרוח שלמעלה. זכה לעסוק בתורה נתעוררה עליו התעוררות יתרה. זכה ועשה מצות התורה נתעורר עליו התעוררות יתרה. זכה והתחתן זכה והוליד בנים ולמד אותם דרכי המלך הקדוש הנה אז הוא אדם שלם שלם בכל. אבל בהמה שנולדה באותה שעה שנולדה אותו כח שיש לה בסוף, יש לה באותה שעה שנולדה" [איפה שלמה, שיר השירים ב, א].

חושבים - עורכים חשבון. **היה חיב בעבודה** - הכרת הטוב גדולה מחייבת עבודה מרובה. **ההקשה** - השוואה ודמיון. **ועוללותו** - תקופת ילדותו. **הלכלוכים והטנופים** - פטולת הגוף וההפרשות. **ומה שגראה עליו מחוץ** - זיעה וכד'. **קרוב מהם** - דומה להפרשות הפנימיות. **כאשר ימות** - גוויתו מסרתה. **כשיחסר כח הדבור** - אם איבד את חכמתו ונשתטה. **שישליה עצמו וכו'** - זייק לעצמו באופנים שונים. **ההפכה בדרכי טובתם** - בעלי-חיים יודעים כיצד לדאוג לקיום עצמם וטובתם. **מה שמקצרים וכו'** - רבים בני האדם שאינם יודעים כיצד לכלכל את צרכיהם. **שיפקד שכלו מהם** - אדם שנשתטתה. **ורישו** - ענייתו, נזקקותו. **מן החסרון בעצמו** - נברא יש מאין. **וזה** - חסרונות האדם. **כדי שיכיר את עצמו** - יכיר במוגבלותו ושקוק הוא לעזר האלהי. **ואם** - האם (בתמיהה). **עשרה ענינים** - אלו עשרת הפרקים שבשער זה (ויתבאר הדברים במקומם) **ההקרה** - הצורך בהתעוררות. **על דרך השאלה והתשובה** - נכתב בסגנון דו שיח.

ואם היינו חושבים, כי מי אשר מטיבין לו בתכלית החסרון והגריעות בהרפכתו וחבורו ודמותו, היה חיב בעבודה יותר. וכן כאשר נחשב, כי המטיב בטובה טוב ושלם מפל נמצא, ומי שמתטיבין לו גרוע מפל נמצא וחלוש מפל נברא, השכל מחיב בתוספת העבודה למטיב עד אין תכלית.

וכאשר נבחו על ההקשה זהות דבר הבורא יתברך ובני אדם בשכלנו, נמצא הבורא יתברך נעלה ונשא ומרומם על כל נמצא וכל משג בהרגשה ובשכל, כפי אשר התבאר בשער הראשון מן הספר הזה. וכן נמצא האדם בהקשתו אל שאר מיני החיים שאינם מדברים חסר וחלוש מפלם, ונראה להם זה בשלשה ענינים.

אחד מהם, בענין גדול ועוללותו, כי נמצא שאר מיני החיים חזקים ממנו, ויכולים לסבל הצער יותר, ולנשא את עצמם, ואינם מטריחים אבותם בגדולם פאדם.

והענין השני, כשנענין במה שיש תוך גוף האדם מן הלכלוכים והטנופים, ומה שגראה עליו מחוץ ממה שהוא קרוב מהם, כשהוא נמנע מן הרחיצה והנקיזות ימים רבים, וכן כאשר ימות, כי זמנתו יותר כבדה מפל זמנתו כל גבלות שאר בעלי חיים, וזאתו יותר מסרחת מצואת שאר בעלי חיים, וכן שאר טנופיו.

והענין השלישי, מה שהוא נראה מחלשת תחבולותיו כשיחסר כח הדבור, אשר נתן לו הבורא יתרון על שאר החיים שאינם מדברים, למארע שארע במוחו, כי בעת ההיא יהיה נעוה ונתעה משאר בעלי חיים, ואפשר שישליף עצמו בשחיתות ובתמותות. ונמצא רב בעלי חיים, שיש להם מן ההפכה בדרכי טובתם והתחבולה בהשגת מזונותם, מה שמקצרים רבים מן המשפלים שבבני אדם ממזותם, כל שפן מי שיפקד שכלו מהם.

וכאשר נעמד במחשבותינו על גדלת הבורא יתעלה ועצם יכלתו וחכמתו ועשרו, ונסתכל בחלישות האדם וחסרונו, ושאינו מגיע אל השלמות, ורב צרכו ורישו לדבר שימלא מחסורו, ונבחנו רב טובות הבורא יתברך וחסדו עליו, ושבגראהו כמו שבגראהו מן החסרון בעצמו, והוא רש וצריך אל מה שיש בו תקנתו, ולא יגיע אליו כי אם ביגיעת נפשו, וזה מחמת הבורא עליו, כדי שיכיר את עצמו, ויבחנו בכל עניניו, וידבק בעבודת האל על כל פנים, ויקבל על זה גמול העולם הבא אשר לו נברא, כמו שהקדמנו מן הדברים בשער השני מן הספר הזה.

פמה האדם חיב לו יתברך מן העבודה והיראה והשבח וההודאה והתמדת התהלה, עם ברור חיוב כל אשר הקדמנו מן שבח בני אדם והודאתם קצתם לקצתם.

ואם יש איש סכל שחולק בחיוב כל זה לבורא יתברך על האדם, כשהוא מבחין ומתבונן בענין הזה ומודה באמת על עצמו. הלא יעור הישן, וייקץ המתעלם, ויבחיין הפסיל, וישפיל המשפיל, ברור חיוב קבלת עבודת האלהים, עם ברור הראיות ופרסום העדים ואמתת המופתים, וכמו שאמר הנביא עליו השלום למי שהתעלם מענין קבלת עבודת האלהים יתברך (דברים לב, ו): "הלוי תגמלו זאת עם נבל ולא חכם". אם כן כבר נתברר חיוב קבלת עבודת האלהים על בני אדם מצד התמדת טובותיו עליו.

וצריך שנבאר מענין השער הזה עשרה ענינים.

אחד מהם, ההערה על העבודה וחלקיה. והשני, בצרף המביא אל כל חלק מחלקיה. והשלישי, בגדר העבודה וחלקיה ומעלותיה. והרביעי, בצורת ההערה התורה וחלקיה, ומעלות אנשים בידיעת ספר התורה והבנת עניניו. והחמישי, בצורת ההערה השכלית, ולהורות עליה על דרך השאלה והתשובה. והששי, במיני חיובי העבודה כפי מיני הטובות ומחלקותיהם. והשביעי, בבאור הפחות מה שחייב בו מי שמתטיבין לו בטובה מן הטובות, למטיב בה. והשמיני, במחלקת החכמים בהכרח ובצדק, והדעת הקרובה אל האמת מן הדעות בזה. והתשיעי, בספור סוד יצירת המין האנושי בעולם הזה בדרך קצרה. והעשירי, בספור דרך השמוש בכל מדה ממדותינו במקומה.

סכלות החולק על חיוב ההודאה

עשרת עניני השער

ביאורים

פרק א

טבעי מאוד שהאדם ירצה שיהיה לו רצון ספונטני לעבודת האלוהים, בהתאם לעיקרון ש"עשה האלוהים את האדם ישר" [קהלת ז, כט], מה שאומר שכל הדחפים הטובים והרוחניים נמצאים כבר בתוכנו. אולם, המציאות מוכיחה שרק בסוף הדרך, כשהאדם כבר בעל מדרגה גבוהה הוא יכול להתנהל בצורה כזו. לכן מוכרח האדם בתחילת דרכו לעורר את רצונו בצורה בחירית ומלאכותית כדי שירצה להיות טוב ולעבוד את ה'. הוא יוכל לעשות זאת על ידי שילוב של טובו המולד והבנתו האישית בחשיבות העניין, יחד עם התורה, הדרישות שלה, ההדרכות שלה וההבטחות שלה.

פרק ב

בפרק הקודם ראינו שבתחילת הדרך על האדם להתאמץ לעורר את רצונו לעבודה. זה אפשרי על ידי הבנתו האישית ועל ידי התורה. גם כאן, היינו נותנים עדיפות לאפשרות הראשונה, שהכול יבנה מתוך הבנתנו האישית. כך היינו מחוברים לדברים הרבה יותר. אף על פי כן, אין אפשרות להתחיל בצורה כזו, ובתחילת הדרך עלינו לעורר את רצונו גם על ידי דברים שמחוצה אלינו כאזהרות התורה וכהבטחותיה. זאת מפני שלושה יתרונות שיש לחומרות שבונו על הרוחניות שבונו. היום נעסוק בראשון והוא שבשונה מהצדדים הרוחניים שלנו, בהם הקב"ה נתן לנו מרחב גדול של בחירה, בצדדים החומריים שלנו הוא נטע דחפים חזקים שמתחילים מיד עם לידתנו ולעולם אינם פוסקים. זאת, כיוון שאילו רגע אחד האדם היה מתעלם מהצדדים החומריים שלו - הוא היה אובד. דחפים אלו הם בסיס החיים, ומן ההכרח שהבסיס יהיה חזק ויציב. אמנם, מציאות זו נותנת יתרון לצדדים החומריים ומפרה את האיזון בינם לבין הצדדים הרוחניים. על כן האדם נדרש להיעזר בדברים שמחוצה אליו כדי לסייע לצד הרוחני שבו, וסיוע זה הוא מקבל מהתורה.

הרחבות

• התורה, השכל ומה שביניהם

וההערה על שני ענינים: אחד מהם תקוע בשכל. והשני קנוי בדרך השמע. והיא התורה. ב'חזון הצמחונות והשלוש' מביא הרב קוק את דברי רבנו בחיי בפרקים אלו כלפי האדם הפרטי: "בפרטן של בני אדם, יפה פירש החסיד בחובת הלכות, בסיוד המוסר בנוי על יסודן של שתי הערות (מעוררים לעבודת ה'): הערת התורה (על ידי לימוד תורה) והערת השכל (על פי הבנת האדם), והערת התורה מביאה להערה השכלית, שכשהיא משתלמת באדם הוא מוסיף על ידה ללכת באורח צדקה גבוה ונעלה...". באמצעות לימוד התורה הולך האדם ומתעלה, עד שצדיקים הופכים את התורה להיות חלק מאישיותם.

הרב קוק מרחיב יסוד זה, על פי הבטחת הנביאים, ומבאר שהתעלות זו הינה בעצם נחלת הכלל: "כמשפט פרטי בני אדם, כן הוא גם כן משפט הכלל, אלא שדרך הפרטים קצרה וישרה, ודרך הכלל ארוכה וסבוכה... אותה ההערה השכלית שהיא בעת ירידת הרוח נחלה רק לחלק קטן מבני האדם, מחסידים וחכמים נשאים שבהם - תהיה דרך הרבים כשיתקיים מה שכתוב: 'וכל בניך למודי ה' [ישעיהו נד, יג], ו'נתתי את תורתך בקרבם ועל לבם אכתבנה' [ירמיהו לא, לב]". על מנת לזכות לדרגה זו נדרשת מאיתנו עבודת התבוננות גדולה ועמוקה: "אלא שאנו צריכים להסתכל על אותם הרשמים שהניחה תורה, שעל ידם יחזור המאור האלוהי השכלי לבא" [חזון הצמחונות והשלוש עמ' י].

פרק ראשון

אמר המחבר: אף הצרף אל ההערה על עבודת יי וחלקיה הוא, מפני שהאדם חייב בעבודת יי יתברך מדרך השכל וההכרה, ויש בין עת הראות הטובות על האדם, ובין עת שישפיל ויכיר מה שהוא חייב עליהם מן העבודה, זמן ארוך, היתה הערת האדם על מה שחייב בו מן המעשים ואמונת הלכות אשר בהם תשלם לו העבודה לאל יתברך חובה, כדי שלא ישאר בלי דת עד שיגמר שכלו.

וההערה על שני ענינים. אחד מהם תקוע בשכל, נטוע בהכרת האדם, נוצר עליו בשרש בריאתו ותולדתו. והשני קנוי בדרך השמע, והיא התורה, אשר יגיענה הנביא אל בני אדם להורותם דרך העבודה, אשר הם חייבים בה לבוּרָא יתברך.

פרק שני

אף הצרף המביא אל כל חלק מן חלקי ההערה הוא, מפני שההערה התקועה בשכל נחלשת משלשה פנים, התחייבו לחזקה בהערה התורה.

והאחד מהשלשה פנים הוא, מפני שנברא האדם מדברים שונים זה מזה, וטבעים מתגברים זה על זה, ומעצמים זה הפך זה, והם נפשו וגופו, ונטע הבוּרָא יתברך בנפשו מדות וכחות יכסף בהם לדברים, פאשר יתנהג בם האדם יגדל בהם גופו ויתחזק על ישוב העולם הזה, וישאר המין האנושי על ענינו, ואם יפסדו אישיו. והמדה הזאת היא התאונה להנאות הגופיות, והיא כוללת כל מיני החי הגדל. והרפיב הבוּרָא יתעלה בנפש האדם עוד מדות וכחות, יכסף בהם אל דברים פאשר ישתמש בהם ימאס בעמידתו בעולם הזה, ויחפץ להפרד ממנו, והיא ההכרה השלמה.

ומפני שהיו ההנאות הגופיות קודמות אל נפש האדם מנעוריו, וצוותו בהם מתחלת ענינו חזק, וגדולו עליהם נחוצ יותר, הגבירה מדת התאונה על שאר מדותיו, עד שגברה על השכל שנוצר עליו האדם, וטחה מראות עינו, ואבדו סימני חמודותיו. והצרף האדם בעבור זה לדברים שהם חוץ לו, לעמד בהם כנגד מדתו המגנה, והיא התאונה להנאות הבהמיות, ולהחיות בהם סימני מדתו המשפחה, והוא השכל. והדברים ההם הם עניני התורה, אשר הורה בהם האל ברוּאָיו דרך עבודתו על ידי שלוּחָיו ונביאָיו, עליהם השלום.

הצרף אל ההערה - הכרת הטוב היא מידה טבעית, ולכן יש לבאר את הצורך לכתוב על כך ולעורר על חובתנו לעבוד את ה'. **עת הראות הטובות** - משעת לידתו של אדם. **עת שישפיל** - בבגרותו. **מה שחייב בו** - מצוות התורה. **אחד מהם** - הכרת הטוב הטבעית. **השמע** - חובת הציות. **יגיענה** - ימסור. **הנביא** - משה רבנו ושאר הנביאים. **כל חלק וכו'** - בפרק ראשון נזכרו שתי הערות: הערה השכלית הטבעית והערת התורה, ויש צורך בשתייהן. **בהערה התורה** - חיובי מצוות התורה. **מדברים שונים וכו'** - חומר ורוח. **יכסף בהם לדברים** - לרדיפה אחר עניני גשמיות כאכילה וריבוי הממון. **ואם יפסדו אישיו** - אף אם ימותו בני אדם פרטיים, כללות המין האנושי לעולם תתקיים. **כל מיני החי הגדל** - בעלי חיים. **דברים** - ענייני רוחניות ודבקות בה'. **והיא ההכרה השלמה** - מידה זו היא שלמות השכל ודעת ה'. **וצוותו** - חיבורו. **שנוצר עליו** - השכל הוא עיקר מטרת האדם.

הצורך בהערה על עבודת ה'

חולשת ההערה בשכל

הפכיות הנפש והגוף

התגברות הגוף בתאוות